Juryrapport Karel van Manderprijs 2026

Sinds 1958 reikt de Vereniging van Nederlandse Kunsthistorici jaarlijks de Karel van Manderprijs uit voor een zich onderscheidende publicatie van een Nederlandse of in Nederland werkzame kunst- of architectuurhistoricus. Tegenwoordig kan ook een kunsthistorische publicatie van een onderzoeker van een andere discipline voor de prijs in aanmerking komen.

Dit jaar is de prijs gewijd aan publicaties over architectuurgeschiedenis, stedenbouw, ruimtelijke ordening, tuin- en landschapsarchitectuur, monumentenzorg en bouwhistorie. De jurering vindt plaats op basis van een overzicht van alle publicaties die op dit gebied in de periode 2021-2025 zijn uitgekomen. De *longlist* van 169 titels is samengesteld door Tijmen ter Keurs MA die, om de taak van de jury enigszins te verlichten, de 169 publicaties in een aantal categorieën heeft ondergebracht als bijvoorbeeld architectuur en media, bouwhistorie, interieurarchitectuur en tuin- en landschapsarchitectuur. Zijn uitgebreide en degelijk onderbouwde toelichting van de *longlist* is te lezen op de website van de VNK. We zijn Tijmen zeer erkentelijk voor zijn werkzaamheden die hij met de grootst mogelijke zorgvuldigheid heeft uitgevoerd.

De jury van de Karel van Manderprijs 2026 bestaat uit de volgende leden

Prof. dr. Bernard Colenbrander, Emeritus hoogleraar architectuurgeschiedenis en -theorie aan de Technische Universiteit Eindhoven

Prof. dr. Merlijn Hurx, Hoogleraar architectuurgeschiedenis aan het Departement Architectuur van de KU Leuven

Dr. Willemieke Ottens, Universitair docent landschapsgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen

Dr. Mans Schepers, Universitair docent archeobotanie en hoofd van het laboratorium voor paleobotanie en palynologie aan de Rijksuniversiteit Groningen

Dr. Rixt Woudstra, Universitair docent architectuurgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam

met als voorzitter **prof. dr. Titus M. Eliëns,** voormalig hoofd collecties Kunstmuseum Den Haag, em. hoogleraar Industriële Vormgeving in relatie tot de Kunstnijverheid aan de Universiteit Leiden en interim-directeur van het Design Museum Den Bosch

en als onvolprezen secretaris **drs. Annemieke Hogervorst**, voormalig conservator Museum Helmond. Inmiddels al voor de vijfde keer heeft Annemieke de jury van de Karel van Manderprijs secretarieel ondersteund met een nauwgezetheid die zijn weerga niet kent. Wij zijn haar buitengewoon dankbaar voor de vriendelijke maar vasthoudende wijze waarop zij ons, voor zover nodig, bij de les heeft gehouden. Zonder haar zou de jurering niet zo soepel zijn verlopen.

De winnaar van de Karel van Manderprijs ontvangt een fraaie trofee van kunstenares Olga Flór alsmede een geldbedrag van € 2.000.-.

Ondanks het feit dat de *longlist* door Tijmen ter Keurs zo gestroomlijnd werd aangeleverd, was het voor de jury een grote uitdaging om tot het nomineren van uiteindelijk zes publicaties te komen. De gevarieerdheid aan onderwerpen was groot en de kwaliteit van de publicaties hoog. Toch denken we erin te zijn geslaagd die zes publicaties te nomineren die een representatieve afspiegeling vormen van de rijkheid van het vakgebied. Wat ons daarbij is opgevallen, is dat in deze diversiteit publicaties over landschapsarchitectuur nauwelijks zijn vertegenwoordigd terwijl ook publicaties over koloniale architectuur spaarzaam zijn. Een oproep aan u, leden van de VNK, om deze lacunes in de nabije toekomst actief te gaan opvullen.

Bij haar zoektocht naar de meest in het oog springende publicaties, heeft de jury een aantal criteria gehanteerd die idealiter op de genomineerde publicaties van toepassing zijn:

- Berust op wetenschappelijk onderzoek
- Betreft een bijzonder of nieuw onderwerp
- Heeft een bijzondere of nieuwe insteek, is zo mogelijk multidisciplinair
- Vult een duidelijke lacune in onze kennis van het vakgebied op
- Kenmerkt zich door een toegankelijke schrijfstijl, goede leesbaarheid en publieksvriendelijkheid
- Is het resultaat van analytische en theoretische bespiegelingen
- Getuigt van een goede opbouw en indeling
- De afbeeldingen zijn een sterke visuele ondersteuning van de inhoud

De meeste van deze criteria vinden we terug in de zes publicaties die we voor de Karel van Manderprijs 2026 hebben genomineerd. Deze publicaties zijn, in alfabetische volgorde:

Sara Elisabeth Bernert, *Decoding Color: Interior Color in European Palace State Apartments circa 1700*. Proefschrift Universiteit Utrecht, 2025

De jury heeft met grote belangstelling kennisgenomen van *Decoding Color* van Sara Bernert. Hierin presenteert Bernert een rijke studie van, in haar eigen woorden, de symbolische kracht van kleur in vroegmoderne paleisinterieurs. Het werk is origineel in benadering en uitvoering, maar tegelijkertijd overtuigend gesitueerd in de context van eerder onderzoek, zoals dat van Peter Thornton. Het verbaast haast dat Bernert bij de Nederlandse samenvatting voor de titel ‘kleurcodes’ kiest, want daarmee doet ze geen recht aan haar eigen werk. Decoding is immers een werkwoord. Dit boek is geen presentatie van kleurcodes, maar een overtuigende verslaglegging van een academisch proces dat tot een groter begrip van de betekenis van kleur leidt, met speciale aandacht voor kleurgebruik in staatsie appartementen. De zeer uitgebreide introductie past bij de ambitie die de hele studie uitstraalt. Kleur en kleurbetekenis worden hier overtuigend

voorzien van de benodigde conceptuele kaders en met gezonde academische kritiek bespreekt Bernert eerder aan het onderwerp gerelateerd onderzoek.

De jury spreekt haar bewondering en waardering uit voor de grote geografische scope van de studie. Het is duidelijk niet de bedoeling geweest om van slechts een aantal paleizen kleurgebruik te beschrijven, maar juist om op een hoger niveau de systematiek hierachter te doorgronden, met aandacht voor politieke en dynastieke relaties, maar ook voor genderrollen.

Het consequente en systematische gebruik van Geografische Informatie Systemen (GIS) voor de studie van de symbolische inzet van kleur in een aantal *case studies* is bewonderenswaardig. Hieruit blijkt het vermogen van het uitvoeren van complexe technische analyses, zonder de grotere inhoud uit het oog te verliezen. Deze benadering heeft de potentie inspiratie te bieden aan onderzoekers in totaal andere regio's, gebouwtypen en tijdsperioden.

Sandra den Dulk, *Verlangen naar groene wandelingen: De wording van het stadspark in Nederland 1600–1940*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam, 2021

In het prettig geschreven proefschrift begeleidt Sandra den Dulk haar lezers op een uitgestrekte wandeling door stadsparken van steden als Amersfoort, Deventer, Schiedam, Zutphen, Assen, Sneek, Winschoten, Venlo en Goes. Hierin schuilt direct de waarde van dit proefschrift: het onderzoek biedt een nagenoeg geheel Nederland dekkend overzicht van bekende en vooral minder bekende parken. Het maakt de lezer bewust van de diversiteit en de gedeelde traditie waarop deze historische groenstructuren teruggrijpen.

Op basis van omvangrijk archiefonderzoek reconstrueert Den Dulk de ontstaansgeschiedenis van het stadspark in Nederland. Daarmee weet ze bestaande opvattingen over openbare stadsparken te nuanceren en aan te scherpen. Anders dan het dominante narratief maakt Den Dulk overtuigend inzichtelijk dat stadsparken geen negentiende-eeuws fenomeen zijn, maar dat hun wordingsgeschiedenis veel verder teruggrijpt. Zo lezen en zien we op eigentijdse kaarten en prenten dat een stad als Amersfoort al in 1635 binnen de stadsmuren een met notenbomen aangeplante openbare wandelplaats kende. Ook besturen van andere steden hielden zich actief bezig met de aanplant van openbaar groen, als 'cieraet van de stad' en ten behoeve van haar bewoners. En juist die onderlinge concurrentie tussen steden zou een van de belangrijkste drijfveren vormen bij het aanleggen van openbare stadsparken.

Niet alleen in geografisch en temporeel opzicht kiest Den Dulk voor een breed perspectief, maar ook thematisch gezien benadert ze het onderwerp veelzijdig. Om de betekenis van het stadspark te duiden, onderzoekt zij de fysieke wandeling als bewust gecreëerde wandelplaats en stelt ze veranderende opvattingen en functies centraal die invloed hadden op de aanleg en vormgeving van het stadspark. Daarmee gaat het proefschrift uiteindelijk over meer dan het stadspark: het biedt ook zicht op de

democratisering van het openbare stadsgroen en op de groenbeleving van generaties stadsbewoners.

Natasja Hogen, *Een nieuwe omgang met comfort: Innovaties in verwarming en ventilatie, 1840–1920*. Nai010 uitgevers, 2025. Handelseditie van het proefschrift verdedigd aan de Universiteit van Amsterdam in 2022

Als er één onderzoeker is die qua onderwerpkeuze uitblinkt in originaliteit, is het wel Natasja Hogen. Alweer vijftien jaar geleden verscheen haar verfrissende publicatie *In weelde baden. De badkamer in het Nederlandse interieur*. Nu is zij genomineerd voor haar studie over comfort in het binnenhuis. Een onderwerp dat volgens een van de juryleden zelfs zijn verwarmingsmonteur aansprak.

Een nieuwe omgang met comfort werpt licht op de ontwikkeling van verwarming- en ventilatiesystemen in woonhuizen en al dan niet openbare gebouwen in de periode 1840-1920. Een onmisbare bron hiervoor zijn de vele artikelen in architectuurtijdschriften als *Architectura*, het *Bouwkundig Weekblad* en *De Opmerker* die door Hogen minutieus zijn bestudeerd. Maar ook studies over een gezonde leefomgeving die in deze jaren in toenemende mate het licht zagen, zijn door de auteur geraadpleegd.

Helaas zijn de meeste installaties op dit gebied inmiddels verdwenen, hoe vernieuwend zij ook waren in de tijd van hun ontstaan. Alleen al om die reden is deze publicatie van groot belang en kan het boek als uitgangspunt dienen voor de bescherming van de weinige installaties die bewaard zijn gebleven. Ze zijn immers de laatste getuigen van onopvallende maar essentiële elementen die een onvervreemdbaar onderdeel uitmaken van de geschiedenis van onze wooncultuur.

Met deze even ongewone als fascinerende studie heeft Natasja Hogen een origineel en tot nu toe onderbelicht onderwerp in beeld gebracht dat in hoge mate bijdraagt aan het comfort van de binnenarchitectuur. In haar boek kunnen we lezen hoe de basis wordt gelegd voor een van de belangrijkste principes van het Nieuwe Wonen dat in de jaren twintig van de vorige eeuw gemeengoed werd.

Erica M. Smeets-Klokgieters, *Hulde aan onze kranige architecte! De opkomst van de eerste vrouwelijke architecten van Nederland*. Proefschrift Universiteit Utrecht, 2022. Handelseditie: Nai010 uitgevers, 2023

In deze studie vestigt Smeets-Klokgieters de aandacht op een lacune binnen de Nederlandse architectuurgeschiedenis: de opkomst van de vrouwelijke architect aan het begin van de twintigste eeuw. Ze onderzocht hoe en waarom vrouwen architect werden in een wereld die grotendeels door mannen werd gedomineerd. In dit prachtig vormgegeven boek, gebaseerd op haar proefschrift, beschrijft Smeets-Klokgieters 21 vrouwen die hun intrede deden in het architectenvak.

Verrassend is de keuze om niet alleen te kijken naar de architectuurpraktijk, maar ook naar vrouwelijke alumni van de toenmalige Technische Hogeschool (TH) in Delft en het Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht (VHBO) in Amsterdam. Hierdoor schenkt Smeets-Klokgieters ook aandacht aan vrouwelijke studenten die hun opleiding niet afmaakten. In *Hulde aan onze kranige architecte!* wordt duidelijk hoeveel doorzettingsvermogen deze studentes moeten hebben gehad. Het architectenvak werd voor vrouwen als fysiek te veeleisend beschouwd, reden waarom vrouwen aan de TH werden aangemoedigd zich toe te leggen op interieurarchitectuur. Ook de toelating van vrouwelijke architecten tot architectenbureaus na afronding van hun studie stuitte vaak op weerstand. Dat blijkt onder meer uit het feit dat geen van de eerste lichting vrouwelijke architecten tot partner werd benoemd.

Door gebruik te maken van verschillende archieven, waaronder meerdere privéarchieven, vestigt Smeets-Klokgieters de aandacht op het nog weinig bekende werk van Grada Wolffensperger (1887–1965), de eerste vrouwelijke bouwkundig ingenieur in Nederland, op Riné Boerée (1898–1995), gespecialiseerd in betonbouw en op Wil Jansen (1904–1989), die als zelfstandig architect werkzaam was en onder meer actief was bij de Vrouwen Advies Commissie in Rotterdam. Dit indrukwekkende onderzoek vormt hopelijk een aanzet tot meer aandacht voor dit belangrijke onderwerp.

Amy Thomas, *The City in the City: Architecture and Change in London's Financial District*. The MIT Press, 2023

De City is een niet eens zo omvangrijk deel van de stad Londen, maar toch een van de kernen van de wereldeconomie. Juist hier worden cruciale zakelijke belangen gevestigd, uitgewisseld en verhandeld. Aan het begin van de twintigste eeuw was de City het voornaamste handelscentrum van de wereld, in directe samenhang met de dominantie van de Londense haven. Na de Tweede Wereldoorlog loste het industriële elan langzaam op, maar de City hervond zichzelf als een gespecialiseerd financieel centrum. De doorbraak van digitale communicatietechnologie een halve eeuw later veranderde het functioneren van dat financiële centrum op de meest drastische wijze.

Hoewel veel van dat functioneren zich is gaan afspelen in een virtuele wereld van transacties heeft de City wel degelijk een ruimtelijk kader. Door heel de geschiedenis van dit gebied heen is dat ruimtelijke kader de contramal geweest van het zakelijke avontuur in en tussen de gebouwen. Het is de verdienste van Thomas dat ze de City een biografie heeft gegeven die volop recht doet aan de krachten die op dit ruimtelijke kader hebben ingewerkt in een opeenvolging van conjuncturele fasen. Het is een boek dat, steunend op een rijke variatie aan goed gedoseerde bronnen, levendig beschrijft hoe de handelaren zich fanatiek tussen en door de gebouwen bewogen, hoe het lawaai van de beursvloer onverbrekelijk deel was van dagelijkse routine en hoe, veel later, de handel via de digitale netwerken veel van de feitelijke actie aan het zicht en gehoor onttrok.

Is dit wel een architectuurgeschiedenis? Dat is het zeker – hier wordt een uiterst relevante vorm van architectuurgeschiedenis bedreven die de feiten van het gebouw op

iedere bladzijde doet resoneren met de cultuurhistorische context waar ze uit voortkomen en die ze omgekeerd ook vormt.

Gabri van Tussenbroek, *De houten eeuw van Amsterdam. Bouwen, werken en wonen in de middeleeuwse stad (1275–1578)*. Uitgeverij Prometheus, 2023

Waar Amsterdam vanzelfsprekend wordt geassocieerd met de Gouden Eeuw, laat Gabri van Tussenbroek overtuigend zien dat de fundamenten van de stad veel dieper teruggaan in de tijd. In deze monumentale studie toont hij hoe de middeleeuwen het Amsterdam van vandaag hebben gevormd, van straten en gebouwen tot instituties en het dagelijks leven van haar inwoners.

Het boek is opgebouwd uit drie delen. Het eerste voert de lezer mee door de ontstaansgeschiedenis van de stad, met aandacht voor de ontwikkeling van het stedelijk weefsel, kerken en kloosters, maar ook voor publieke voorzieningen, infrastructuur en verdedigingswerken. Het tweede deel richt zich op het bouwbedrijf en op regelgeving rond onder meer brandpreventie en hygiëne, factoren die het stadsbeeld ingrijpend hebben bepaald. Het derde deel neemt de woonhuizen onder de loep en plaatst ze in een breder Nederlands perspectief.

De grote kracht van het boek schuilt in de manier waarop Van Tussenbroek gebouwen nooit als geïsoleerde objecten behandelt. Steeds verbindt hij architectuur met economie, bestuur en samenleving, waardoor hout en stenen het decor vormen van een wereld van mensen, belangen en ambities. Tegelijkertijd slaagt hij erin de vaak technische en specialistische wereld van de bouwhistorie toegankelijk te maken voor een breed publiek. Complexe inzichten worden helder gepresenteerd, ondersteund door zorgvuldig gekozen illustraties en tekeningen, waarvan een deel speciaal voor deze uitgave is vervaardigd.

Aan de hand van de gedetailleerde kaart van Cornelis Anthonisz. uit 1544, die als een rode draad door het boek loopt, neemt de auteur de lezer mee op een wandeling door het zestiende-eeuwse Amsterdam. Zo ontvouwt zich in meer dan 600 pagina’s een stad die tegelijk vertrouwd en verrassend is. Waar achter moderne gevels, onder het plaveisel en zelfs onder water nog altijd de middeleeuwse stad schuilgaat die het Amsterdam van vandaag heeft gevormd.

Het is haast spreekwoordelijk om te stellen dat het voor de jury een zware taak was om uit deze zes genomineerde publicaties de uiteindelijke winnaar te kiezen. Want zonder onderscheid hebben de zes genomineerden ieder op geheel eigen wijze een substantiële bijdrage geleverd aan de bestudering van het vakgebied van de architectuurgeschiedenis in de meest ruime betekenis van het woord. Uiteindelijk is het ons toch gelukt om aan de hand van de eerder genoemde criteria een weloverwogen keuze te maken.

De Karel van Manderprijs 2026 wordt toegekend aan Gabri van Tussenboek voor zijn imponerende publicatie *De houten eeuw van Amsterdam. Bouwen, werken en wonen in de middeleeuwse stad (1275–1578)***.** In deze diepgravende studie brengt Van Tussenbroek de inzichten uit decennia van historische, bouwhistorische en archeologische studies samen tot een synthese die haar gelijke in Nederland (en daarbuiten) niet kent. Voor het eerst wordt de vroege ontwikkeling van Amsterdam in haar volledige complexiteit gereconstrueerd op basis van een geïntegreerde lezing van historische, bouwhistorische en archeologische bronnen. Het fraai vormgegeven boek dat leest als een trein is de neerslag van een indrukwekkende hoeveelheid onderzoek en vormt de bekroning van een lange loopbaan als monumentenzorger en academicus. Hoewel de Karel van Manderprijs nadrukkelijk geen oeuvreprijs is, en dus wordt toegekend op basis van de beoordeling van een op zichzelf staande publicatie, kan in dit geval *De houten eeuw van Amsterdam* worden gezien als de culminatie van de vele publicaties die Van Tussenbroek over dit onderwerp het licht heeft doen zien. Een kloek boek dat door zijn opzet en uitstraling niet slechts bedoeld is voor vakgenoten, maar alles in zich heeft om een groot lezerspubliek aan te spreken.